Contramemòria i arxius militants.
Un llumí en la foscor dels buits de la història

Text: **Olivia Cresta** i **Jordi Blat**

L'any 2025 se celebraven cinquanta anys des que vivim en democràcia i aquest 2026 es commemoren noranta des que va començar la guerra civil. Una mica buit tot el desplegament d'accions per recordar si la guerra, la dictadura i la transició no formen part del currículum escolar de l'alumnat en la fase obligatòria (i més enllà); si no es destinen recursos humans i materials públics a la cerca de foses comunes, tasca que recau en les associacions, que sobreviuen a base de subvencions; si no es paralitza l'existència de grups i organitzacions que exalten la figura de Franco; si el jovent (i no només el jovent) pot tornar a cantar el cara al sol; si no es reconeix la mobilització social pels drets assolits a cop de lluita. Les efemèrides ens recorden fets, però si no prestem atenció a què envolta la data i el record, poc aporta fer memòria. Al cap i a la fi, però, la pregunta realment rellevant és: quina memòria generem i per a què? En aquest text ens centrem, eminentment, en la contrapart de la memòria; allò que romà marginat de la història oficial, però que és essencial per comprendre el present i il·luminar possibilitats de futur.

Els arxius institucionals han actuat, des dels seus orígens moderns, com una eina de control de la memòria i de l'ordre social, una qüestió que ja assenyalaven Foucault o Derrida fa més de cinquanta anys. Així, mentre marginaven, ometien i silenciaven experiències dissidents[1], les institucions hegemòniques han garantit una versió lineal i jerarquitzada del passat que sovint han amagat memòries dels moviments socials i de l'activisme al llarg de la història.

Ara bé, afortunadament, l'arxiu s'ha expandit, i diferents grups d'activistes l'utilitzen com una forma de protesta contra l'hegemonia institucional[2]. Els arxius esdevenen, així, instruments d'acció col·lectiva i política. Podem entendre els arxius com a projectes col·lectius que escaten en ells per trobar les condicions en què foren creats, les exclusions que els travessen i les possibilitats de resignificar-los[3]. És el que s'anomena «etnografia d'arxius». Des d'aquesta visió, els arxius poden generar coneixement i no només preservar-lo; la memòria no ens parla *només* del passat, sinó que s'ancora en el present i s'orienta cap al futur.

Aquestes formes de generar arxiu i la reflexió posterior que impulsen, engeguen imaginaris polítics i esdevenen respostes contrahegemòniques a una manca de representació històrica –o fins i tot esborrament– de formes d'existència. Si hi ha «memòries oficials» defensades per institucions i estats, també hi ha «memòries subterrànies» ocultes, incòmodes o prohibides[4]. Les veus no autoritzades també formen part de la memòria col·lectiva i, per tant, s'han d'incloure. Des d'aquest marc, els arxius poden contribuir a desenvolupar estratègies d'acció directa per rebutjar les estructures organitzatives del capitalisme.

Així, existeixen diferents iniciatives –multiplicades gràcies a la proliferació d'arxius digitals, de biblioteques comunitàries i de centres socials autogestionats– que des de l'activisme i la militància recuperen històries i narratives pròpies que havien quedat desplaçades per no ajustar-se a allò que l'oficialitat marca que val la pena conservar. Les recuperen i fan possible la transmissió de determinades experiències, tot mostrant que altres maneres de viure i de fer eren possibles i que (potser) poden continuar sent-ho avui. Es tracta d'arxius anarquistes (anarxius), activistes, dissidents, desobedients, militants; arxius que revelen memòries subalternes que els estatals sovint oculten. Aquesta constatació es fa evident en l'experiència de recerca sobre els moviments socials: documents dispersos, materials no catalogats, fons personals inaccessibles, horaris impossibles, arxivers que decideixen què és "sensible" i què no, i un entramat legal que permet denegar consultes en nom de la seguretat o de la privacitat.

Els arxius militants tenen una llarga història. Les primeres organitzacions obreres, sindicats i col·lectius radicals del segle XIX ja generaven i preservaven documents, com ara pamflets, actes, cartes, que conformaven arxius propis (molts cops de forma clandestina), com a formes de transmissió política i cultural, tot registrant les lluites, mantenint viva la memòria de la derrota i consolidant identitats col·lectives[5]. Val a subratllar, els arxius dels moviments socials neixen d'una necessitat històrica recurrent: contrarestar la fragilitat de les memòries subalternes enfront d'estructures que tendeixen a esborrar-les. Els buits documentals no són neutres: són petges visibles de la repressió. L'absència de materials sobre certs períodes o persones esdevé un indicador d'allò que ha estat silenciat, destruït o mai registrat.

Aquests buits obliguen a recórrer a testimonis orals, correspondències familiars i fonts fragmentàries que requereixen una lectura atenta i crítica. Per això, l'arxiu es complementa amb la història oral per crear memòries de les classes no hegemòniques, desautoritzades[6]. Cal escoltar i registrar les experiències d'aquelles persones als marges del poder, oblidades. Una mena d'exercici que consisteix a escriure la història des de baix, partint del reconeixement que moltes experiències no van deixar rastres escrits i que la memòria es construeix sovint des de les escletxes, els relats orals i els espais afectius.

La memòria dissident es manté viva gràcies a xarxes de militants, voluntàries i investigadores amb un alt compromís polític, tot i les condicions precàries i inestables. Amb tot, els arxius militants no són ni neutres ni estàtics, sinó espais autogestionats on la classificació, la consulta i la preservació documental s'entrellacen amb afectes, relacions i pràctiques polítiques que tenen en el seu nucli el desig de cura col·lectiva que no s'ajusta als models arxivístics convencionals. Cal considerar que una part fonamental de la memòria dels moviments socials no es troba en documents, sinó en els cossos que es mouen, que performen i que resisteixen[7]. Per tant, la memòria de la protesta i la mobilització és també una memòria corporal: gestos repetits, objectes en ús polític, rituals compartits, afectes col·lectius. Els mocadors blancs de les *Madres de Plaza de Mayo* o els missatges «Aquí vivia una persona» (arreu del món contra la turistificació massiva) són exemples d'arxius vius que transmeten memòria a través del cos i de la seva presència pública. Aquest repertori performatiu, absent als arxius institucionals, sosté una part de la memòria antagonista impossible de reduir a documents.

Aquestes altres formes d'arxiu poden ser eines ingovernables per criticar el neoliberalisme i oferir alternatives i resistència per a la reapropiació d'espais i imaginar formes de creació política i cultural que vagin més enllà de les fronteres institucionals. El cas de la *56a Infoshop Archive* exemplifica aquesta lògica: l'arxiu actua com un node polític que alimenta lluites contemporànies, com ara contra la gentrificació, i esdevé un espai d'aprenentatge, autoorganització i transmissió intergeneracional. En aquests espais, arxivar és un acte de resistència i, alhora, una pràctica quotidiana de comunitat.

Feines de catalogació a l'arxiu històric La Revuelta (Santiago de Xile).

Tanmateix, una advertència: no s'ha d'oblidar que aquests *altres arxius,* que podem anomenar contraarxius[8], també estan travessats per omissions i silencis. Sovint la veu de les dones, de dissidències de gènere, de persones racialitzades, amb discapacitat o tancades en institucions s'escolta molt baixeta o ni s'escolta, una qüestió que la memòria feminista posa sobre la taula. La memòria és sempre incompleta, però el realment important és tenir present que, com a arxius, poden (i han de) ser qüestionats, i això és el que realment atorga agència a aquelles persones que els recullen, examinen i analitzen, els contrasten amb altres històries i els utilitzen per imaginar futurs i formes de resistència.

Narrar-nos es converteix en una eina de reivindicació que ens convida a esquerdar el capitalisme[9] i conformar contraespais i heterotopies. Arxivar i pensar els arxius des de la militància és encendre un llumí que enlluerna horitzons possibles, exercici, aquest, tan necessari en el context actual en què el *NO FUTURE* es tradueix en insomni, ansietat i desmotivació i en què la nostàlgia es llegeix com una perillosa eina reaccionària, en comptes de configurar-se com a potència transformadora i mobilitzadora, com sostenia Walter Benjamin. Els documents, les imatges, els testimonis i els gestos corporals actuen com a punts de suport per imaginar formes alternatives de vida col·lectiva i com a fonts d'inspiració per a noves generacions. A diferència de l'arxiu estatal, que tendeix a fixar la memòria en un relat oficial, l'arxiu militant és obert, flexible i dialoga amb el present. És un espai de possibilitat: allò que es conserva no és només un record, sinó una invitació a continuar una lluita, a repensar el món i a imaginar noves maneres d'habitar-lo●

1 Pell, Susan (2015). Radicalizing the politics of the archive: An ethnographic reading of an activist archive. *Archivaria*, (80), 33–57.

2 Appadurai, Arjun (2003). Archive and Aspiration. A Joke Brouwer y Arjen Mulder (eds.), *Information is Alive: Art and Theory of Archiving and Retrieving Data* (pp. 14–25). V2_Publishing/NAI Publishers.

3 Stoler, Ann Laura (2002). Colonial Archives and the Arts of Governance. *Archival Science*, 2, 87–109.

4 Pollak, Michael (2006). *Memoria, olvido, silencio. La producción social de identidades frente a situaciones límite*. Ediciones Al Margen.

5 Maíz, Jordi (2023). Memoria vencida. Historiar la derrota. *Humanitat Nova. Revista de Cultures Llibertàries*, (8), 56–67.

6 Portelli, Alessandro (1991). Lo que hace diferente a la Historia Oral. Recuerdos que llevan a teorías. En Dora Schwarzsten (comp.), La Historia Oral (pp. 36–51). Centro Editor de América Latina.

7 Rosa, Paulina (2024). Archiving social movement(s): On public memory, performance and protest. *Conceição/Conception*, (13), e024013.

8 Vila, Fefa (2018). En busca del desorden perdido: Fracasar torpemente, pero fracasad. *Re-visiones*, (8).

9 Holloway, John (2011). *Agrietar el capitalismo. El hacer contra el trabajo*. Ediciones Herramienta.